

EDİRNEVİ'NİN “LEVÂZİMÜ'L- HİKMET”İ VE KIBRIS'TA TIP KONULU YAZMA ESERLER*

Gürkan GÜMÜŞATAM**

ÖZET

Osmanlı kültür varlıkları arasında yazma eserlerin ayrı bir önemi vardır. Türk tarihine, kültürüne ve diline ışık tutmaları onları eşsiz birer kaynak durumuna getirmektedir. Edebi konularda yazılan yazma eserler edebiyat tarihi; matematik, astronomi, eczacılık, botanik, zooloji ve tıp konularında yazılanlar Türk bilim tarihi için zengin veriler içerir. Aynı eserler bahsedilen sahalara ait söz varlığını içerdiğinden Türk dili tarihi araştırmaları için de eşsiz birer kaynak konumundadır.

Bu incelemenin konusunu 17. yüzyıla ait bir tıp kitabı oluşturmaktadır. Klasik tıp anlayışına göre yazılan Osmanlı tıp eserleri, bugünkü halk hekimliği uygulamalarının nereden kaynaklandığını göstermesiyle halk bilimi araştırmacılarını, söz varlığı ile Türk dili tarihi araştırmacılarını yakından ilgilendirmektedir. İncelemeye konu olan yazma, Mehmed b. Ahmed b. İbrahim Edirnevî'nin yaptığı bir İbn-i Baytar çevirisidir. Levâzımü'l-hikmet adını taşıyan eser, Kıbrıs'ta Millî Arşiv ve Araştırma Dairesi'nde muhafaza edilmektedir. İki ayrı kopyası bulunan kitabın Kıbrıs'taki nüshası Kıbrıs Türkleri'nin halk sağlığıyla ilgili uygulamalarının kaynakları arasında yer almaktadır.

Toplamda dört yüz elli varak olan ve klasik tıp anlayışına göre yazılan Levâzımü'l-hikmet, bu incelemeyle tanıtılmış, Edirnevî hakkında bilgi verilmiş ve diğer eserleri de aktarılmıştır.

İnceleme sırasında eserin bölümleri üzerinde durulmuş, gerekli görülen hâllerde çeviri yazıyla aktarmalar yapılmıştır. Levâzımü'l-hikmet'te baştan ayağa kadar insan bedeninde görülen hastalıklar ele alınmış ve tedavi şekilleri aktarılmıştır. Levâzımü'l-hikmet içerdiği verilerle, terminolojisiyle hem Kıbrıs Türk halk kültürüne hem de Türk tıp tarihine ışık tutacak kaynak eserlerden biridir.

Anahtar Kelimeler: Edirnevî, *Levâzımü'l-hikmet*, Kıbrıs, tıp yazmaları, halk hekimliği...

*Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Yrd. Doç. Dr. Uluslararası Kıbrıs Üniversitesi, FEF, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, El-mek: ggumusatam@ciu.edu.tr

EDİRNEVÎ'S "LEVÂZİMÜ'L-*HİKMET*" AND MEDICAL MANUSCRIPTS IN CYPRUS

ABSTRACT

Manuscript of the Ottoman cultural heritage has a particular importance. Turkish history, culture and language, a unique source are required. Literary manuscripts written on issues of literary history, mathematics, astronomy, pharmacy, botany, zoology and medicine contains rich data on the history of science written in Turkish. Question of the existence of artifacts that are included in the same fields for the source is mentioned.

The subject of this review, 17 century is a medical book. Medical works of the Ottoman Turkish language, folklore and historical research provides data. The subject of the research manuscript, Mehmed b. Ahmad b. İbrahim Edirnevi's "İbn al-Baytar" a translation. Levâzımü'l-hikmet-named manuscript, the National Archives and Research Department of Cyprus has been maintained. There are two copies of the manuscript. Copies of the Turkish Cypriots in Cyprus provide information on public health.

Four hundred fifty pages of this manuscript. Written by classical medicine. The article also introduced in other books Edirnevi's. Given information about Edirnevi. Introduced in parts of the manuscript. Required sections were transcribed. Levâzımü'l-hikmet, describes diseases and their treatment. As a result, Levâzımü'l-hikmet, both the Turkish Cypriot and the Turkish folk culture provides information on the history of medicine.

Key Words: Edirnevî, *Levâzımü'l-hikmet*, Cyprus, medical manuscripts, folk medicine...

I. Giriş

Bu inceleme Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Millî Arşiv ve Araştırma Dairesi'nde (Girne) bulunan *Levâzımü'l-Hikmet* adlı tıp kitabını bilim dünyasına tanıtmak amacıyla yapılmıştır. Eser, tıp tarihi ve on yedinci yüzyılda Türk dilinin gelişim süreci ile ilgili doyurucu bilgiler verebilecek niteliktedir. Ayrıca, Osmanlı devrinden kalmış, Kıbrıs'taki iki Türkçe tıp yazmasından biri olması ve bozulmadan bugüne ulaşması da yazmanın değerini artırmaktadır. Eserin kıymetini artıran bir diğer önemli nokta, Kıbrıs Türkleri'nin insan sağlığı konusundaki bilgilerine kaynaklık etmiş olmasıdır. Kitap, içerdiği bilgiler ve gerekse düşülen derkenarlarla Kıbrıs Türk halk hekimliğinin dayandığı bilgilere ışık tutacak niteliktedir.

Türkler'in tıpla ilgili bilgi ve çalışmaları Uygur dönemine kadar uzanan, köklü bir geçmişe sahiptir. Uygurlar devrinde gelişen tıp geleneği, İslâmî devirdeki çeviriler ve telif yapıtlarla devam etmiştir. Bu çalışmalar Türk halkının sağlık anlayışını da yakından etkilemiştir. Böylelikle, Türk halk hekimliğinin bir ayağı ilmî temeller üzerine oturtulmuştur. Nitekim, Türk bilim tarihi üzerinde yapılan çalışmalar şifâhî kültürdeki bilgi ve uygulamalarla tarihî kaynaklardaki verilerin benzeştiğini/örtüştüğünü göstermektedir. Dalak şişkinliğinin tedavisini ele alan şu üç sahanın tıbbi uygulamaları karşılaştırılınca ortaya devam eden bir tebabet geleneği çıkmaktadır:

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

Uygur: "tolğak bolup, sönmeser, uskunnuñ qasıqın yıldızı birle yorğurdka toqup, içürzün; söner." (Gabain 2000: 237) (Dalak şişip, şişkinlik inmezse, soğan kabuğunu köküyle birlikte yoğurda katıp içirsinler, şişkinlik söner.)

Levâzımü'l-hikmet: [216B] "(1)... ısrğan tohumdur ikincide hâr u yâbisdir ve ba'zılar katında hâr u raftdır sirkencübîn ile (2) içmesi ve issi şu ile yaqu itmesi talağ ağırsına fâ'ide ider..." (Isırgan tohumunun ikinci özelliği sıcak ve kuru olmasıdır; kimilerinin katında da sıcak ve yaştır. Sirkencübün şerbetiyle içmesi, sıcak suyla yakı yapılması dalağın şişliğinin giderilmesine fayda eder.)

Kıbrıs: Dalak ilacı: Bir imbik içine mersin dalı konup kaynatılır. Elde edilen sudan, aç karnına bolca içilir. Hastalık geçinceye kadar buna devam edilir. (Atun ve Fevzioğlu 2002: 47).

Üstteki örnekler geçmişten bugüne süregelen bir tıp geleneğini göstermektedir. Coğrafyadan dolayı hastalıkların tedavisinde kullanılan malzemelerde birtakım farklar olmuş ancak, ilacı hazırlama yöntemleri ve uygulama şekli; ilaç terkininin anlatımı gelenek hâlinde sürdürülmüştür. Uygur tıp uygulamaları hakkında bilgi veren Ali Haydar Bayat, Uygurların basit ve kompoze ilaçlar kullandığını bildirmektedir. İlaçların hazırlanma biçimi ve verilmesi merhem, hap, kurs, fitil, toz, kül vb. şekildedir. Bunların hazırlanmasında yardımcı madde olarak et suyu, bal, şarap, süt vb. kullanılmaktaydı (Bayat 2002: 821). Nebati, hayvani ve madenî gıdaları ihtiva eden uygulamalar İslâmi devir tıp eserlerinde (Zülfikar-Aydın 2005: 313) ve Kıbrıs örneğindeki gibi halk hekimliği uygulamalarında da devam ettirilmiştir.

Kıbrıs'ın fethini izleyen dönemde Ada'ya yerleştirilen nüfusun tıp anlayışını belirleyen, ortak Türk kültüründe olduğu gibi İslâm merkezlerinde gelişen tıp anlayışıdır. Bu anlayışla yazılan eserlerdir. Bu eserlerin pratik bilgiler içeren nitlikte olması ve sağlık gibi halkı ilgilendiren önemli bir konuda kaleme alınmaları, içerdikleri bilgilerin halka taşınmasını sağlamıştır. Nitekim incelemeye konu olan eserin pek çok kısmında, ondan istifade edenlerce notlar düşülmesi, ilave bilgiler aktarılması, bunun canlı birer delilidir (Çevikel 2006: 267).

Kıbrıs'taki Osmanlı İslâm eserleri KKTC Millî Arşivi'nde (Girne) muhafaza edilmektedir. Bahsedilen arşivdeki yazmaların bir bölümü, Sultan II. Mahmud adına Lefkoşa Selimiye Camii yakınında yaptırılan Sultan II. Mahmud Kütüphanesi'nden buraya aktarılmıştır. Arşivdeki diğer yazma eserlerse Selimiye Camii, Lâlâ Mustafa Paşa Camii gibi cami, tekke ve medreselerde uzun yıllar muhafaza edildikten sonra arşive nakledilmiştir. İncelenen eserin de önce Ömer Efendi Tekkesi kütüphanesinde bulunduğu, sonradan Lefkoşa'daki II. Mahmud Kütüphanesi'ne aktarıldığı ve oradan arşive getirildiği anlaşılmaktadır. Eserin vakıf kaydında, konuyla ilgili olarak şu bilgiler tespit edilmiştir:

" [1B] (6) ...cezîre-i kıbrısdâ medîne-i lefkoşada (7) ayaşofya câmi'-i şerîfi kurbında kâ'in-i merhûm ve mağfuru 'llah (8) 'abdu'l-'azîz efendî ibn-i 'ömer efendî konağı ki hâlâ şeyhü's-seb'a (9) olanların sâkin oldığı konağda vâkı' kütb-hâneye meşrûta (10) olmak üzere vakıfdır..."

Kıbrıs'ta, sağlam hâlde bugüne ulaşabilmiş tıp kitaplarından biri de Kâmilü's-Sinâ'a'dır. Arapça olan bu kitap, yine aynı yerden II. Mahmud Kütüphanesi'ne aktarılmıştır. Eserin vakıf kaydı şöyledir:

[1B] "İşbu kitâb-ı tıbb Kâmilü's-Sinâ'a ismiyle müsemmâ? Min medîne-i Lefkoşa'da merhûm 'Ömer Efendî'den müntakil olan vakf kitâblardan olup Şeyhü's-seb'âların sâkin olduğu konağın kütüphanesine meşrûta üzre mevkuftur..." (Çevikel 2006: 269)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

II. Kıbrıs'taki Türk İslâm Yazmaları

Osmanlı'nın 1571'de Kıbrıs'ı almasıyla Türk toprağı hâline gelen Ada, 1878 yılına kadar Osmanlı Devleti'nin yönetiminde kalmıştır. Ancak, 1878 yılında Osmanlı, Rus tehlikesine karşı İngiltere'nin desteğini alabilmek için Kıbrıs'ı İngiltere'ye kiralamak zorunda kalır. I. Dünya Savaşı sırasında İngiltere, Osmanlı'nın karşı cephede savaşmasını bahane eder ve Kıbrıs'ı ilhak eder. Lozan Antlaşması ile de Ada, resmen İngiliz Sömürge Yönetimi'ne bırakılır. 1925 yılından itibaren Kıbrıs artık İngiltere'nin resmî bir taş sömürgesidir.

Kıbrıs, Osmanlı yönetiminden çıksa da buradaki Türk varlığı korunmuş, Osmanlı İslâm eserleri bugüne kadar ulaşmıştır. Osmanlı'nın Kıbrıs'ta bıraktığı çok sayıda vakıf malıyla birlikte, tarihe ışık tutacak zengin bir el yazması koleksiyon oluşturulur. Osmanlı döneminden kalan el yazmaları günümüzde, Girne'deki KKTC Millî Arşiv ve Araştırma Dairesi'nde muhafaza edilmektedir. Arşivdeki yazmalar hakkında ilk katalog Ramazan Şeşen, Mustafa Haşim Altan ve Cevat İzgi tarafından hazırlanmıştır (1995). Bahsedilen katalogda Türkçe, Arapça ve Farsça olarak yazılan yazmalarla ilgili kısa bilgiler aktarılmış, örnekler verilmiştir.

Kıbrıs'taki yazmaları değerlendiren ilk çalışma ise, İsmet Parmaksızoğlu'na (1964) aittir. Parmaksızoğlu, II. Mahmud Kütüphanesi'ndeki yazma eserleri tanıttığı eserinde, burada toplanan yazmaların Osmanlı döneminde kurulan Şeyhü's-Seba Aziz Efendi Tekkesi kütüphanesi, Muradiye (Selimiye Camii) kütüphanesi, Arap Ahmet Camii kütüphanesi, Tireli Ömer Efendi Tekkesi kütüphanesi, Mevlevîhane kütüphanesi, Müftî Medresesi kütüphanesi gibi kütüphanelerden derlendiğini bildirir (Şeşen 1995: XIV). Parmaksızoğlu'nun verdiği listede adı geçen kütüphaneler cami, medrese ve tekkelerde yer alan ve müstakil özellikler göstermeyen karakterdedir. Zamanla buralardaki kitapların II. Mahmud Kütüphanesi'ne aktarılmasıyla, ilgili kütüphane merkezi bir kimlik kazanmıştır.

Sultan II. Mahmud Kütüphanesi, 1829 yılında Kıbrıs muhassılı Ali Ruhî Bey tarafından, II. Mahmud adına kurulmuştur. Kütüphanenin iç duvarına Hasan Hilmi Efendi'nin II. Mahmud'u öven bir kaside yazması üzerine Hilmi Efendi, İstanbul'a çağırılmış ve hem taltif edilmiş hem de Sultan tarafından, kütüphaneye bağışlanmak üzere, kendisine 105 cilt yazma eser hediye edilmiştir (Şeşen 1995: XV). Devlet yöneticilerinin ve hayırsever kişilerin bağışları, üstte belirtildiği gibi cami, tekke ve medrese kütüphanelerinden eserlerin buraya aktarılması, zamanla kütüphaneyi merkezleştirir.

II. Mahmud Kütüphanesi'nde bulunan yazma eserler, binanın fizikî durumu ve diğer nedenlerle Lefkoşa'daki tarihî binadan Girne'deki Millî Arşiv ve Araştırma Dairesi'ne taşınmıştır. Ancak mevcut yapının fizikî yetersizlikleri nedeniyle arşiv, 2012 yılındaki eklemelerle genişletilmiş, yazma nüshalar modern arşivcilik anlayışıyla koruma altına alınmıştır.

Arşivde bulunan eserlerin kataloğu önceden de belirtildiği gibi, Ramazan Şeşen öncülüğündeki bir grup bilim insanı tarafından hazırlanmıştır. Kıbrıs'ta, gözlerden uzak kalmış el yazmalarının incelenmesi ve onlardan istifade edilmesi amacıyla 1987 yılında, IRCICA ile KKTC yöneticileri arasında bir mutabakata varılır. Başlatılan çalışmalar sonucu 1995'te "*Kıbrıs İslâm Yazmaları Kataloğu*" meydana gelmiş olur.

2255 eser, bahse konu katalogda yer almıştır. Bunlar içinden 1948 nüsha Arapça, 211 nüsha Türkçe, 96 nüsha Farsçadır. Eserler üç ana bölümde ve konularına göre Kur'an ilimleri, hadis, fıkıh, kelâm, lugat, edebiyat, tıp, astronomi gibi başlıklar altında sıralanmıştır. Kitapta geçen katalog numaraları arşivin yeniden düzenlenmesi nedeniyle geçerliğini kaybetmiştir. Buna rağmen eski katalog numaraları T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından hazırlanan yazmalarla ilgili internet sayfasında kullanıma devam etmektedir. Katalog veya ağ sayfasını kullanarak tarama yapanların bu noktaya dikkat etmeleri gerekmektedir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

III. Kıbrıs'ta Bulunan Tıp Konulu Yazma Eserler

III.1. Türkçe Tıp Eserleri

Kıbrıs'ta kataloglara geçmiş Türkçe iki yazma eser bulunmaktadır. Bunlardan biri N. Çevikel tarafından bir makaleyle değerlendirilerek bilim dünyasına tanıtılmıştır (2006). Ancak çalışmaya konu olan *Levâzımü'l- Hikmet*, bugüne kadar ele alınıp değerlendirilmiş değildir.

Çevikel'in tanıttığı ilk eser, "*Tıbbı Dâir Bir Kitâptan Bir Bâb*" adıyla kataloga alınmıştır. Metin, KKTC Millî Arşiv ve Araştırma Dairesi El Yazmaları Kataloğu'nda A2136 numarayla kayıtlıdır. Kıbrıs İslâm Yazmaları Kataloğu ve Milli Arşiv El Yazmaları Kataloğu'ndaki adından hareketle, onun tek bapтан ibaret sanıldığı anlaşılmaktadır. Oysa, metin toplamda üç buçuk bapтан meydana gelmiştir. Eser, Divanî yazı türüyle ve yalın bir Türkçeyle yazılmıştır. Çevikel, birtakım ibarelerden ve kayıtlardan yola çıkarak müellifin, metni kaleme alırken farklı kaynaklardan faydalandığını bildirmekte, müellifinin kimliği hakkında yorum yaparak, hekim olma ihtimalini gündeme getirmektedir (Çevikel 2006: 271).

Noksan hâldeki eserde müellif, birtakım ilaç yapımı ve uygulamalarını aktarmakta, kendi deneyimlerinden yola çıkarak yorumlarını vermektedir. İstiska (siroz); karın, el ve ayaklar, yüz ve gözlerde meydana gelen şişlikler; kızamık ve çiçek ise başlıca ele alınan hastalıklardır. Klasik tıp eserlerinin hemen hepsinde ele alınan cima, bu metinde de işlenmiştir.

III.2. Arapça Tıp Eserleri

Kāmīlū's-Sınāati't-Tıbbiyye el-ma' ruf bi'l-mülūkī: KKTC Millî Arşiv ve Araştırma Dairesi, El Yazmaları Kataloğu A2136 (1-18)'de kayıtlıdır. Müellifi, ilk İslâm yazarlarından 'Alī bin Abbās'tır. Vakıf kaydından Ömer Efendi tarafından tekke kütüphanesine vakfedildiği anlaşılmaktadır. Son sayfasındaki kayıtlardan on üçüncü yüzyılda istinsah edildiği tespit edilebilmektedir.

Eserin derkenarlarındaki Türkçe ve Arapça notlar çokça kullanıldığını, Kıbrıs'ta bu eserden çokça istifade edildiğini göstermektedir. Otuz bir bap ve bazı alt başlıklara ayrılan kitap, genel sağlıkla ilgili olarak tertip edilmiştir. Baştan ayağa kadar bedeninin çeşitli bölgelerinde görülen hastalıklar ve tedavileri, geleneksel tıp anlayışına göre anlatılmıştır. İnsan mizacı, beslenme, vücut temizliği ve cima gibi konular işlenmiştir (Çevikel 2006: 268-271).

Eserin Türkiye kütüphanelerinde birçok nüshası bulunmaktadır. Ancak, Kıbrıs'ta bulunan bu nüsha, Kıbrıs Türklerinin sağlık anlayışlarının nereden kaynaklandığını göstermesi sebebiyle ayrı bir öneme sahiptir.

IV. Mehmed b. Ahmed b. İbrahim Edirnevî (öl. 1680)

On yedinci yüzyılda yaşamış olan Mehmed b. Ahmed b. İbrahim, Edirne doğumludur. Kaynaklardan, tıp öğrenimi gördüğü tespit edilen Edirnevî, Levâzımü'l- Hikmet ile birlikte, birçok ayrı konudaki tıp eserine ve fıkıh, tarikatlar, tasavvuf gibi konulardaki islâmî bilgiler üzerine yazılmış kitaplara sahiptir.

Edirnevî ile ilgili olarak Osman Şevki Uludağ, onun Edirne ve İstanbul bimarhanelerinde öğrenim gördüğünü bildirmektedir. Uludağ'ın verdiği bilgiler arasında Edirnevî'nin, bir dönem Hindistan'a giderek orada tebabetle uğraştığı ve ülkeye döndükten sonra da hekimlik yaparak ömrünü tamamladığı bulunmaktadır (Uludağ 1991: 203-204). Uludağ'ın verdiği bilgileri Adıvar da doğrulamaktadır. *Osmanlı Türklerinde İlim* adlı yapıtında Adıvar, on yedinci yüzyıl hekimleri arasında verdiği Edirnevî ile ilgili olarak, Hindistan'da bulunduğu sırada Şah Cihan'ın hususi hekimliğine getirildiğinden bahseder (Adıvar 1970:141). Adıvar, on yedinci yüzyılda Batı

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

tıbbıyla ilk temaslar başlamasına rağmen, Edirnevî'nin eski tıp geleneğine bağlı olduğunu ve eski gelenek çerçevesinde eserler tercümeyle devam ettiğini de aktarmıştır (Adıvar 1970: 118).

Edirnevî için yapmış olduğu tercümelere ve Levâzımü'l-ḥikmet'te verdiği bilgilere dayanarak çok iyi düzeyde Arapça bildiğini söylemek mümkündür. Levâzımü'l-ḥikmet'teki verilerden Edirnevî'nin, devrindeki tıp konulu birçok eseri gördüğünü, tıp konusundaki eserlerini kaleme alırken onlardan yararlandığını, kendi deneyimlerini de bunlara aktardığını söylemek mümkündür. Ayrıca, Adıvar'ın belirttiği gibi, Doğu tıbbını iyice incelemiş bir hekim olmalıdır (Adıvar 1970: 141). Eserleri şöyledir:

IV.1. Dinle İlgili Olanlar:

IV.1.1 Zuhri'n-Necât fî Tercemeti Münyeti'l-Musallî: İslâm dini ve fıkıh konularını içermektedir. Türk Dil Kurumu Türkçe Yazmalar bölümünde Yz. A 67 numarada kayıtlıdır.

IV.1.2 Muhibbîn: Konya, Koyunoğlu Müzesi ve Kütüphanesi Türkçe Yazmaları bölümünde bulunan eser, 10532 numara ile kayıtlıdır. İslâm dini, tasavvuf ve tarikatlar konusunda yazılmıştır. Nesih yazı türüyle yazılan Muhibbîn'in her varığı on üçer satırdan meydana gelmiştir. Toplamda 130 varaktır.

IV.2 Tıpla İlgili Olanlar:

IV.2.1 Terceme-i Bur'u's-Şifâ: Bosna Hersek, Gazi Hüsrev Kütüphanesi Türkçe Yazmaları bölümünde R 5935/2 numara ile kayıtlıdır. Tıp konusundaki eser, Arap hekimlerinden Razi'den tercümedir. Nesih yazı türüyle yazılan Bur'u's-şifâ, toplamda on sekiz varaktır. Adından da anlaşılacağı gibi karın bölgesindeki hastalıkları, mide ve bağırsaklarda oluşan sancı tedavisini konu almaktadır.

IV.2.2 Risâle fî Teşhîsâtın-Nabz ve Hâlâtihî: Mısır Millî Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar bölümünde bulunan eser, Tıbbî Türkî Talat 29 şeklinde kayıtlıdır. Tüfenkcîzâde Abdurrahim b. Ali Cafer tarafından Hicrî 1338 yılında istinsah edilen metin, toplamda 18 varak olup devrin tıp anlayışı doğrultusunda nabız konusunu işlemektedir.

IV.2.3 Terceme-i Kâmûsu'l-Etibba ve Nâmûsu'l-Elibbâ: Edirnevî'nin Hindistan'dan İstanbul'a dönüşünde yazdığı eserlerindedir. Kitap, Şehit Ali Paşa Kütüphanesi'nde (Süleymaniye Ktb.) No. 2015'te kayıtlıdır. Tıp konusundaki eser, Medyen b. Abdurrahmân el-Mısrî el-Kosonî'nin aynı adlı kitabından tercümedir. Talik yazıyla kaleme alınmıştır ve toplamda 158 varaktır. 1080 (1678) tarihini taşıyan kitap, Ft harflerine kadar yazılmış bir tıp lügatidir. Eserin ön sözünde Edirnevî, Razi ve İbnî Baytar'ın eserlerini de Türkçeye çevirdiğinden bahsetmektedir (Adıvar 1970: 141). Bahse konu eserlerden Razi'ye ait olan *Terceme-i Bur'u's-Şifâ*, İbni Baytar'a ait olan ise *Levâzımü'l-ḥikmet*'tir.

IV.2.4 Terceme-i Mu'âlecât: Osman Şevki Uludağ, Edirnevî'nin *Terceme-i Kâmûsu'l-Etibba ve Nâmûsu'l-Elibbâ* dışında, Hamidiye Kütüphanesi'nde *Terceme-i Mu'âlecât* adında bir başka tıp eseri olduğundan bahseder (Uludağ 1991: 204). Uludağ'ın kitabını yeniden yayıma hazırlayan İlder Uzer ise, bu kütüphanelerde bahsedilen yazmaya ulaşamadığını not düşmüştür. Kayıp durumdaki eserin adından, onun, İbn-i Baytar'ın *Kitâbü'l-muğnî fî'l-edviyetü'l-müfreda* isimli eserinin çevrisi olduğu düşünülmektedir. Dolayısıyla *Terceme-i mu'âlecât*, *Levâzımü'l-ḥikmet*'in Mısır ve Kıbrıs dışındaki üçüncü bir nüshası veya özetlenmiş bir bölümü olmalıdır.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

IV.2.5 Levâzımü'l-ḥikmet:

Levâzımü'l-ḥikmet, tıp konusunda yazılmış, dil bilgisi özellikleri itibariyle on yedinci yüzyıla ait bir eserdir. İncelemeye konu olan Kıbrıs nüshasında, eserin adı Levâzımü'l-ḥikmet şeklinde kaydedilmekle ve birçok bölümünde bu adla anılmakla birlikte, 25A'da "Kāmūsü'l-ḥikmet" adı da zikredilmektedir. Edirnevi eserin adını yine Levâzımü'l-ḥikmet yanında, *Risāle-i levâzımü'l-ṭıbb min şeyḥ-i ibn-i bayṭār* (25A) biçiminde de kaydetmiştir. İlgili varakta sonradan eklendiği anlaşılan ve derkenar kısmında geçen, kitabın adıyla ilgili bir bilgi de şöyledir:

"Vaḳf ü'l-**kāmūsü'l-ḥikmet** be-zāviyye-i 'ömer efendî el-merḥûm"

Levâzımü'l-ḥikmet'in, yapılan araştırma sonucu biri Mısır'da (Kahire), diğeri de Kıbrıs'ta olmak üzere iki ayrı nüshası tespit edilmiştir. Bunlardan incelemeye konu olan Kıbrıs'taki nüshadır.

Kıbrıs nüshası dört yüz kırk varaktır. Nüshanın her sayfasında yirmi dört satır bulunmakla birlikte, satır sayısı değişkelik gösterebilmektedir. Metin kısımları siyah, başlıkları kırmızı mürekkeple yazılan kitabın başında, sonradan eklenmiş bir varak bulunmaktadır. Eserin adı, yazarı ve diğeri bilgileri içeren bu varakta, kitabın bir yangından kurtarılmış olduğu da anlaşılmaktadır. Varakta yazılanlar şöyledir:

(1) "levâzımü'l-ḥikmet diyü tesmiyye olanın kitâb-ı ṭıbbdır (2) vaḳf 'ömer efendî ibn 'alî efendî el-merḥûm (3) işbu kitâb-ı ṭıbb yanuḳ kitâb ta'bir olanın budur (4) ve bu kitâbda her bir 'illetün devâsı taḥrîr olunmuşdur (5) ve bundan mâ'adâ üç cild daḥı vardır bunlar birbirine mümâsil (6) dört cild luğatlerdir cezîre-i kıbrısdâ medîne-i lefkoşada (7) ayaşofya câmi-i şerîfi ḳurbında kâ'in merḥûm ve mağfuru'llâh (8) 'abdu'l-'azîz efendî ibn-i 'ömer efendî ḳonağı ki ḥâlâ şeyḥü's- (9) seb'a olanların sâkin oldığı ḳonaḳda vâḳi' kütḥ-ḥâneye meşrûta (10) olmaḳ üzere vaḳfdur niçeler bu luğatlardan 'illetlerine devâlar (11) bulup dertlerinden ḥalâş olmuşlardır allâh-ı ta'âlâ vâḳifina (12) rahmet eyleye آمین یا معین 1228 mâh-i cemâzye'l-ülâ (13) merḥûm 'abdu'l-'azîz efendî '[â]riflerinden es-seyyid ca'fer efendî şeyḥü's- (14) seb'a olup yedeyne teslîm olunmuşdur allâh-ı ta'âlâ ṭarıḳ-i müstaḳînden (15) ayırmaya آمین یا معین بجرمه فخر الكونین والمرسلین

Vücūd-ı insāna ṭarî olan cemî' 'illetleri

Ve sebeblerini ve mu'alecâtını câmi'dir"

Yıpranmış bir cilt içinde bulunan eser, sonradan eklendiği düşünölen birkaç bap ve bazı cetvellerle başlamaktadır. Bunları kısa bir besmele bölümü izlemiştir. Besmelenin ardından nabzın teşhisi üzerine iki buçuk varağı aşkın bilgi aktarılmıştır. Nabız konusunu izleyen bölüm müşhiller konusuna ayrılmıştır. Müshillerin hangi insan mizacına göre, ne zaman hazırlanması gerektiği ve uygulama şekilleri kısaca bu bölümde ele alınmıştır:

[7b] (13) Müshil-i laṭîf ol bahârda isti'mâl olunacaḳ şerbetdendir meḥammed efendîden naḳldır (14) el-merḥûm şfat sinâ'mekî on yedi direm zencebîl beş direm günlük elli direm (15) maşṭaḳî yigirmi beş direm ḳaranfil yigirmi beş direm maşṭaḳî ile günlüğü iki vaḳıyye (16) bal bu üçünü bir yirde ḳatup sâ'ir edviyyeleri dögüp eleyüp ve bala ḳatup ḳaynadup (17) ḳıvam vireler ḳânün üzere ma'cün ideler aḥşam yatacaḳ vaḳtda yeyüp...

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

On dördüncü varaktan itibaren kitabın içinde değinilen hastalıklarla ilgili cetveller gelmektedir. Bir nevi fihrist olarak değerlendirilebilecek bu kısım, toplamda beş varaktır. Hastalık adlarıyla ilgili cetveli hekim adlarını içeren çizelge izlemektedir. On sekizinci varakta (18B) konuyla ilgili şu bilgi aktarılmıştır:

“*Bu kitāb içinde mezkūr olan üç yüz on emrāza edviyye-i müfredre ile eḫibbādan kimseler gelüp ‘ilāc kılmuşlardır te’kiden bu cedveldedir*”

Böylelikle eserin yazımında hangi hekimlerden istifade edildiği gösterilmiştir. Tıp tarihi açısından bu kısım geçmişti aydınlatacak değerdedir. Cetvelde adı geçen hekimlerden İbni Sīnā, Bukrāt (Hipokrat), İbni Baḫlān, Raḫī, Cālīnūs (Galen) üzerinde önemle durulması gereken sadece birkaç isimdir. Cetveldeki isimler arasında Galen ve Hipokrat gibi Yunan hekimlerinin isimlerinin geçmesi antik dönem tıbbından da istifade edildiğini göstermektedir. Kitabın ilerleyen bölümlerinde, ele alınan hastalıkla ilgili bilgiler aktarılırken, ilgili hekimlere atıf yapılmış, aktarılan bilgiler onlara dayandırılmıştır:

[38A] (5) ...*ibn-i māce ve süfyān ve mālikī ve ibn-i vāfid* (6) *eydürler eger çörek otını kavurup ve yumuşak döğüp bir kök ketān bezi kīseye koyup...*

[41B] (3) ...*şerīf ve süfyān ve ibn-i vāfid* *eydürler* (4) *defne yemişi yağdır şovuḫdan olan nevāzile ve zūkkāma fā’ide ider...*

Levāzımü’l-ḫikmet’in hekim adlarını izleyen bölümü, kullanılan ölçeklerin tanıtımına ayrılmıştır. 21B-22B arasında tanıtılan ölçekler şöyledir:

[21B]

- (1) *Fī-beyān-ı cedvelü’l-evzānū’l-ḫbbiyyet ve’l-mekāyyidü’l-fesād*(2) *Veznler şerḫinūḫ beyānındadır kim Yūnān ḫükemālarınuḫ ḫadīmleri zıkr*(3) *eylemişlerdür.*
- (4) *[el-ḫirāt]* *nıḫf-ı dāngdür ve altı çekirdekdür ve iki arpa ağırdur.*
- (5) *[el-dānḫ]* *bir dirhemūḫ dört bölüğinden bir bölüğine dānḫ dirler.*
- (6) *[el-dirhem]* *bi’l-ekşer dört dānḫa dirler.*
- (7) *[el-miḫḫāl]* *bi’l-ekşer buçuḫ direme dirler yigirmi dört çekirdekdür.*
- (8) *[el-vaḫiyye]* *dört yüz dirheme dirler ammā ‘ilāca müte’alīḫ olsa edviyyeye* (9) *on iki dirheme bir vaḫiyye dirler.*

[22A]

- (1) *[er-rıḫl-ı Şāmī rıḫl-ı Mısrī]* *yüz otuz üç dirhemdür ammā rıḫl bir dürlü degildir. Çok nev’ olur her diyārda bir nev’ rıḫl mu’ayyir iderler cem’-i erḫāl* (2) *ve taz’ifī rıḫl gelir.*
- (3) *[el-men]* *bi’l-feth ve’t-taḫdīd ikidir ki yüz altmış altı direm olur.* (4) *türki batman dirler.*
- (5) *[es-astār]* *altı dirhem ve bir dirhemūḫ üç rub’ıdır ki dört buçuḫ miḫḫāl olur.*
- (6) *[iskerçe]* *altı astāre ve bir rub’dur astār dört buçuḫ miḫḫāle dirler.*
- (7) *[el-ḫıḫt]* *bi’l-ekşer veznlerden ve ekyelden bādem-i şāḫa dirler ve şāḫ biḫ ḫırḫ diremdür bu ḫesāb üzere bir ḫıḫt beş yüz yigirmi direm olur.*

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

- (8) [el-mal' aḳa]kaşuḳdur 'arabīde ve farsīde mal'aḳadır **otlarda** bir mişḳāldür **ammā** mu'ācibinde (9) ve bunun emsāli nesnelere dört mişḳāle dirler Muḳammed Temmetī ḳavl[i] üzere.
- (10) [mal' aḳa-i şu'ud] ancak iki dirheme dirler.
- (11) [mal' aḳa-i kebīr] ancak dört dirheme dirler.
- (12) [ḳantār] bi'l-ekser yüz yigirmi rıtl olan nesneye bir ḳantār dirler kırk dört (13) vaḳıyye olur.
- (14) [ḳūlūs] ancak toḳuz ḳirātdur.
- (15) [ḳāverdeş] bir buḳuḳ vaḳıyyeye dirler ve ol ḳadar nesne alur destiye ve bardaḳa (16) daḳı ḳavnenūs dirler.
- (17) [ḡrāmā] bir buḳuḳ dengden iki denge varıncaya ta'bir iderler.
- (18) [sātiryā] bu ḡrāmānuḳ nişfidur ba'zılar ḳatında üç ḳirāta dirler.

Ölçekleri izleyen bölümde [22B-23A] mizaḳ konusuna değinilerek sıcak, soḳuk, nemli ve kuru özelliḳe sahip eczalarla ilgili, klasik tıp eserlerinde geḳen bilgiler tekrar edilmiştir.

Üstte sıralanan bölümleri *sebeb-i telif* kısmı izlemiştir. *Sebeb-i telif* bölümünde mütercim adını, *Meḳmed bin Aḳmed bin İbrāhim bin Ḳüseyin* (23B) olarak vermektedir. Edirnevi aynı bölümde, eserini İbni Baytar'ın tıp konulu kitabından tercüme ettiğini bildirmektedir:

[24A] (11) ...*bu kitāb* (12) *merḳūm şeyḳ ibn-i baytār raḳmetu'llāh 'aleyh ḳazretlerinin altı yüz otuz tāriḳ* (13) *ile müverriḳ-i te'lif eylediḳi kitābdır ki mu'ālecāt-ı ibn-i baytār ismiyle müstemīdir bunu* (14) *cümleden ziyāde nāfi' kitāb bulmuş idüm firşat bulup cenāb-ı allāh[a] tevekkül idüp teberrik* (15) *ḳaşdıyla türki lisān ile terceme olmasına izn istedüm ve izn-i şerīfler...*

Edirnevi tercümeyle Hicri takvimle bin seksen dört yılının Muharrem ayında başladığını, bir dönem Kahire'ye gittiğini ve İstanbul'a döndükten sonra tercümeyle tamamladığını yine *sebeb-i telif* kısmında dile getirmiştir. İbni Baytar'ın *Kitābü'l-muḡni fī'l-edviyetü'l-müfred*e adındaki meşhur eserinden çevrilen kitap, mütercimin açıklama, ekleme ve diḳer İslām âlimlerinin eserlerinden ilaveleriyle genişletilmiştir. *Sebeb-i telif* bölümünde mütercim, Budin'de vali olan Hüseyin Mustafa Paşa'nın emriyle kitabı, İbni Baytar'dan Türkçeye çevirmeye başladığını (varak 23A) bildirmiştir.

Edirnevi, eline birçok tıp kitaplarının geḳtiğini, farklı şekillerde tertip edilmiş eserler gördüğünü, ancak içlerinden en yeterli bulduğu bu eseri tercüme için yeḳlediğini de aktarır:

[25A] (15) ...*zirā 'ilm-i ḳibda taşnif olınan kitābların eger muḳtaşar ve eger muḳavveldir çoḳına* (16) *ben fakir vāḳıf oldum ya'ni elime girdi ve muḳāla'a ḳıldım bundan nāfi' kitāb bulmadım...*

Sebeb-i telif bölümünü besmele ve insan saḳlığıyla ilgili bazı hadisler izlemiş; insan saḳlığının önemi üzerinde durulmuştur.

Levâzımü'l-ḳikmet baplar hâlinde tertip edilmiştir. Birinci "bāb", beyinde görülen hastalıklarla ilgilidir. Bu bölümü ayrı ayrı hastalıkların veya insan saḳlığına ilişkin konuların ele

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

2. İşlenen hastalığın insan bedeninde nasıl ortaya çıktığı veya hastalığa neyin/ nelerin sebep olduğu:[256B] (2) ... *sebebi* bögreklerde veyâ meşânedede verem olmağdır yâhüd kim (3) meşânedede *қанmüncemid olup hılt münsed ve bevl yolına tırmuş olsa* ...
3. İlgili hastalığı teşhis etmenin yolu:[256B] ... (4) '*alâmeti sâbıka gâlız gıdâlar yemek ile kavuğda şıket* (5) *olup bevl ile hâm hılt gelmekdir*...
4. Teşhisi konan hastalık için tedavi şekli veya uygulanacak ilaçların terkihi hakkında bilgilerin aktarılması:[256B] ... (5) '*ilâci her şabâh râzyâne toğmı ve anıson* (6) *üçer direm ve on direm şeker kifâyet mikdârı suyla қaynadup içeler ve eger* (7) *hıyârşenbe içi ve қavun çekürdegi südi onar direm қarışdırup içерлерse sidük* (8) *tutulmasını def ide*...
5. Alternatif tedavi şekli varsa bunları meşhur olmuş Yunan, Arap, Fars hekimlerine dayanarak verme:[258A] (18) *sidük tutilmasına ve güçle işemege 'arız olana müfferred eczâ ile 'ilâc* (19) *itmegij beyânındadır nite etıbbâ-yı selef beyân itmişler*... (20) *râzî ve ibn-i rızvân eydürler*; [22A] (8) [el-mal' aқа]kaşuğdur 'arabıde ve farsıde mal' aқadır *otlarda* bir mişğaldür *ammâ* mu' acibinde (9) ve bunun emşâli nesnelerde dört mişğâle dirler Muhammed Temmetî kavlı[i] üzere.
6. İlaç yapımı için önerilen bitki, besin veya herhangi bir maddenin soğuk, sıcak, kuru ya da nemli olmak üzere mizacını tanıtmaya. Eski tıpta hastalığa vücuttaki bir maddenin eksikliği veya fazlalığının yol açtığı düşünülmekteydi. Bu yüzden insan mizacının eski dengesi kurulmaya çalışılıyordu. Dengenin sağlanması için verilen maddelerin mizaç özellikleri iyice bilinmeli idi. İncelenen eserde de sıralanan maddelerin mizacına yönelik bilgiler aktarılmıştır:[258A] (20) ...*ol dört* (21) *nev' dir beyâz ve gök ve şarı ve asumânî eyüsi asumânî olandır şânıde hâr u* (22) *yâbisdir sidük tutilmasını açar*...
7. Sıralanan maddelerin şurup vb. hâline getirilme şekli, kullanım miktarları, kullanım biçimleri hakkında bilgilerin verilmesi:[258A] (22) ... *eger kökünü döğüp eleyeler iki dirhemini bal şerbeti ile içерлерse* (23) *veyâhüd kökünü 'asel şerbeti ile қaynadup içерлерse mücerredür*...

Levâzımü'l-hikmet yukarıda verilen düzene göre tertip edilen ve konu sırasına göre birbirini izleyen bapların ardından tamamlanmaktadır. Eserin sonunda kitabın tamamlanması üzerine eklenmiş duayla manzum bir parça bulunmaktadır. Manzum kısımda mütercim, özetle her şeye Allah'ın kadir olduğundan dem vurmuş, çevirdiği kitaptan istifade edenlerin kendine duacıolmasını istemiştir:

- [437A] (14) Bu kavli 'ilm-i tıbbda eyleyen güş
Cedel kılmaya bahşe ola hâmüş
- (15) İder ba' zî kimesne bir devâyı
Kim andan hazz idüp emr-i şifâyı
- (16) Bezenmiş kütb-i teşriğ içre zibâ
Bu resm üzre cevâb virmiş etıbbâ
- (17) Marazlar için olan cümle eczâ
Şifâ için birisi lâzım olsa

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

- (18) Ne kim eczā diler ḥaqqdan icāzet
Vire ḥāşiyetden nef' ü şihhat
- (19) Eger eczāya ḥaqq vire icāzet
İder eczā ḥudā izniyle şihhat
- (20) Eger eczāya izn olmasa ḥaqqdan
Şifā bulmaz ne etse tālib olan
- (21) Sebeb-i devānı şāhibi ḥaqq
Ḳamu eczā anı emrinde muṭlaḳ
- (22) Zehr-i tiryāk olur kāhī maḥalde
Kahī tiryāk olur aḡu ecelde
- (23) Ḥekīme daḡl idüp girme vebāle
Nazar it ḥikmet itti bī-zevāle
- [473B] (1) Her ān heştād heşt içinde cāna
Yazıldı bu kitābım oldu peydā
- (2) Oḡunduḡça kitābım cem' -i ṭıbb
Ṭabībine du' ālar ide tālib
- (3) Kimün adına yazdımsa kitābı
Kitāb için vire aḡa şavābı
- (4) Devām-ı devleti olsun ziyāde
İki 'ālemde irsün her murādı
- (5) Ümizim bu durur ehl-i hünerden
Bunı ma' zūr ṭuta bu bī-başardan
- (6) Eger kāmil eger nāḳış eger ḥod
Şikeste yete uş el-'abd-ı ma' zūr

V. Sonuç

Bu makaleyle, *Levāzımü'l-ḥikmet* bilim dünyasına tanıtılmıştır. Levāzımü'l-ḥikmet, çeviri olmasına rağmen mütercimim, ekleme ve açıklamalarıyla özgün bir karaktere kavuşturulmuştur. Barındırdığı bitki ve hayvan adları, ilaç isimleri, tıp terimleri, organ isimleri ile on yedinci yüzyıl bilim dilini yansıtacak zenginliktedir. Konunun anlatılış biçimi ile de kitap, eski tıp eserlerindeki

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

üslup anlayışını gösterebilecek durumdadır. Birçok hekimin kaynak olarak verilmesi ise, bilim tarihi açısından Levâzımü'l- hikmet'in önemli bulgular taşıdığına delildir.

Levâzımü'l- hikmet'le ilgili olarak üzerinde durulması gereken noktalardan biri Kıbrıs Türkleri'nin sağlık anlayışını etkilemiş olmasıdır. Bunu, derkenarlara düşülen notlar, sağlıkla ilgili aktarılan bilgiler ve onların Kıbrıs Türk halk hekimliği uygulamalarıyla örtüşmesi göstermektedir. Ancak, makalenin sınırlarını aşacağından konunun bu boyutuna yeterince yer ayrılamamıştır.

Sonuç olarak on yedinci yüzyıl Türkçesinin canlı bir kaynağı durumundaki eser, farklı bakış açılarıyla incelenmeyi ve yayınlanmayı beklemektedir.

KAYNAKÇA

- ADIVAR Adnan, **Osmanlı Türklerinde İlim**. Remzi Kitabevi, İstanbul 1970.
- ATUN Suna ve Bülent Fevzioglu, "Kıbrıs Türk Halk Kültüründe Geçmişten Günümüze Halk Hekimliği", **İnançlar Halk Hekimliği Kötü Sözler Kıbrıs Türk Kültürü Çalışmaları III**, 2002, s. 39-60.
- BAYAT Ali Haydar, "İslam Öncesi Orta Asya Türk Dünyasında Tebabet", **Türkler**, Ankara, 2003, s. 808-829.
- BURSALI MEHMED TAHİR, **Osmanlı Müellifleri I-II-III ve Ahmed Remzi Akyürek Miftahu'l-Kütüb ve Esami-i Müellifin Fihristi**, (Haz.: Mustafa Tatçı), Bizim Büro, Ankara 2003.
- ÇEVİKEL Nuri, "Kıbrıs Türkleri'nde Tebabet Geleneği ve Uygulamaları", **Kıbrıs'ta Osmanlı Mirası**, 2006, s. 258-288.
- GABAİN Annemarie von, **Eski Türkçenin Grameri**, Çev. Mehmet Akalın, TDK, Ankara 2000.
- GÜMÜŞATAM Gürkan, **Haza Kitâb u Hükema-yı Tertib-i Mualece Adlı Eser Üzerine Bir Dil İncelemesi**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2009.
- PARLATIR İsmail, **Osmanlı Türkçesi Sözlüğü**, Yargı Yayınevi, Ankara 2006.
- PARMAKSIZOĞLU İsmet (1964). **Kıbrıs Sultan II. Mahmud Kütüphanesi**, Ankara 1964.
- ŞEŞEN Ramazan vd., **Kıbrıs İslâm Yazmaları Kataloğu**, İstanbul: İSAR, 1995.
- ULUDAĞ Osman Şevki, **Beş Buçuk Asırlık Türk Tebabeti Tarihi**, Haz.: İlter Uzel Kültür Bakanlığı, Ankara 1991.
- ZÜLFİKAR-AYDIN Mükerrrem Bedizel, "Osmanlı Tıbbında 'Müfred Deva' Kullanımı ve 'Müfredat' Eserlerinin Genel Özellikleri", **Osmanlı Bilim Araştırmaları**, VI/2 (2005), s. 299-315.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

